

Türkiye’de Covid-19 Pandemisi, Ölümü Duyurma ve Ölümün Görünürlüğü Oya TOPDEMİR KOÇYİĞİT *

Özet

Bu makale, Türkiye’de Covid-19 pandemisinin yoğun yaşandığı bir dönemde verilen ölüm ilanlarında pandeminin yansıtıklarını konu edinmektedir. Makale, 14 Ocak 2021-01 Temmuz 2021 tarihleri arasında Hürriyet gazetesine verilen ölüm ilanlarından pandemiye yönelik içeriklere sahip ilanların içerik analiziyle incelendiği araştırma verilerine dayanmaktadır. Bu araştırma, yarattığı ölümcül etkilerle Türkiye Cumhuriyeti tarihine damga vuran Covid-19 pandemisini, toplumsal ve kültürel anlamda yansıtan önemli araçlardan biri olan ölüm ilanları aracılığıyla tarihe taşımaktadır. Makalenin amacı, Türkiye’de pandemi sürecinde ölen kişilerin ardından verilen ölüm ilanlarında pandemiyle ilişkili hangi kavram ve olguların gündeme yerleştiğini ve nasıl bir bağlamda ölümle ilişkilendirildiğini antropolojik bir bakışla ortaya koymaktır. İlan içerikleri, ilanlarla topluma yapılan çağrılardaki duygu, düşünce ve dilekleri yansıtan ifade biçimleri, ölen kişi ve sosyal çevresinin ilişkilenecekleri, ölüm ve inançlara özgü cenaze, ölü gömme, ritüel ve törenlere dair kültürel referanslar gibi döneme özgü toplumsal ve kültürel kullanımları ortaya koymaktadır. Pandeminin etkilerini azaltmak üzere ilan verenlerin hassasiyetleri ve çağrıda buldukları toplum üyelerinden beklentilerinin, özellikle ölü gömme törenlerinin kimlerle ve nasıl yapılacağı noktasında ilanlara yansıdığı saptanmıştır. Pandemi dönemi ölüm ilanlarında hastalık nedeninin belirtilmesi gibi yeni olguların da ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19 pandemisi, Türkiye, ölüm, ölüm ilanları, ölümün görünürlüğü.

Covid-19 Pandemic, Announcement of Death and Visibility of Death in Türkiye

Abstract

This article focuses on the reflections of the pandemic in death announcements published during a period of intense COVID-19 pandemic in Türkiye. The article is based on a content analysis of the announcements placed in Hürriyet newspaper between January 14, 2021, and July 1, 2021, in which ads with pandemic-related content were analyzed. This research brings the COVID-19 pandemic, which left its mark on the history of the Republic of Türkiye with its deadly effects, to history through obituaries, one of the most important social and cultural reflective tools. The aim of the article is to reveal, from an anthropological perspective, the concepts and phenomena related to the pandemic that are brought to the forefront in announcements following the deaths of individuals who perished during the pandemic in Türkiye and the context in which they are associated with death. The content of the announcements unveils period-specific social and cultural uses, such as forms of expression reflecting emotions, thoughts, and wishes in the appeals made to society through the announcements, associations of the deceased with their social environment, cultural references to funeral and burial customs, death rituals and ceremonies, and beliefs. The study determined that the sensitivities of advertisers and their expectations from the society members they called upon to mitigate the effects of the pandemic were reflected

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, e-mail: oya.topdemir@istabul.edu.tr

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9039-3295>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Topdemir-Koçyiğit, O. (2023). Türkiye’de Covid-19 pandemisi, ölümü duyurma ve ölümün görünürlüğü. *Külliyeye*, [Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı], 190-216. <https://doi.org/10.48139/aybukulliyeye.1361140>

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
15 Eylül 2023	25 Ekim 2023	Araştırma Makalesi	190-216
15 September 2023	25 October 2023	Research Article	

in the advertisements, particularly concerning who would participate in and how burial ceremonies would be conducted. Additionally, it was observed that new phenomena, such as specifying the cause of the disease, emerged in pandemic-era announcements.

Keywords: Covid-19 pandemic, Türkiye, death, death announcements, visibility of death.

Extended Abstract

Mass deaths experienced during extraordinary periods have led to significant changes throughout history and have affected societies in various ways. The Covid-19 pandemic, which has not yet fully subsided, has resulted in a substantial number of deaths in Turkey and has left an indelible mark on the history of the Republic of Turkey, much like it has worldwide, due to its devastating impact. Academic interest in the phenomenon of death in Turkey remains limited in terms of historical, anthropological, and ethnological research. It is crucial to focus on the announcements published during the Covid-19 pandemic to shed light on the societal and cultural transformations brought about by sudden and unexpected mass fatalities.

This article is based on research examining the announcements published in Hürriyet newspaper between the date of the first vaccination, which caused a rapid decrease in deaths in the pandemic, and the date when the full lockdown was ended, and gradual normalization began (January 14, 2021-July 01, 2021). This research carries the Covid-19 pandemic, which left its mark on the history of the Republic of Turkey with its deadly effects, into history through announcements, one of the important tools that reflect it socially and culturally. The aim of the article is to reveal, from an anthropological perspective, the concepts and facts that are taken for granted and show patterns regarding the relationship between the pandemic and the phenomenon of death in society from a socio-cultural perspective, focusing on the pandemic-specific content of the announcements. In this research, 1291 announcements were examined, of which 33 included references to the Covid-19 pandemic. The analysis was conducted using a mixed content analysis technique, evaluating statements concerning the Covid-19 pandemic in the announcements. Explicit coding techniques were applied to some expressions, while the majority were analyzed using semantic (implicit) coding techniques. The contents of the announcements are presented partially in numerical values and primarily in their conveyed meanings.

It is evident that appeals to society to fulfill the final rites for the deceased have evolved under the influence of globalization, modernization, communication, and technological advancements. The historical transition of the death announcement phenomenon from traditional means to visual and written formats, and subsequently into the online realm, has shifted the discussion of death from the private sphere to the public sphere. The growing prevalence of such announcements, particularly during the pandemic period, and their widespread dissemination across various media, have played a pivotal role in increasing the visibility of the phenomenon of death.

Since social conventions and expectations are decisive in the creation of texts, the genre structure of a particular text is shaped and constructed by the ideology of the society. The contents of announcements also bear traces of the cultural structure and codes of that culture, which are approved and in line with the expectations of the society they address. The announcements examined revealed social and cultural uses specific to the period, such as forms of expression reflecting the feelings, thoughts and wishes in the appeals made to the society through the announcements, the relationships between the deceased and his social circle, and cultural references regarding funerals, burials, rituals and ceremonies specific to death and beliefs. According to the research findings, it was observed that some medical concepts specific to the pandemic period were placed in the local language in the announcements, and the English concept of “pandemic” was adopted.

Government’s calls for reducing the effects of the pandemic have been taken into account. The sensitivities of authors of announcements regarding the pandemic and their expectations from the members of the society they appeal to are reflected in the announcements, especially in terms of who and how the burial ceremonies will be held. Notable wishes and expectations found in the announcements include restricted participation in pandemic-appropriate burial ceremonies, sensitivity regarding condolences, the involvement of only immediate family members and close relatives in the ceremonies, or the choice not to accept participation or condolences in person, even requesting condolences and prayers from a distance.

When examining the concepts related to the phenomenon of death within these announcements, it becomes evident that Arabic concepts dominate. The

shared utilization of certain terms in both Muslim and non-Muslim announcements, across various ethnic and religious contexts, highlights cultural commonalities rather than disparities. The inclusion of information about the cause of death and the place of death within these announcements signals a shift towards the ability to openly discuss and announce such details within society, particularly in light of the pandemic. It is also noteworthy that there has been an increased medicalization of death during the pandemic, where discussions about diseases have become more frequent. Additionally, within these announcements, the event of death itself is often described as a “loss” portraying it as a departure or separation from the existing social community. This sense of loss is experienced and mourned by the same social community, which comes together in shared grief and mourning. Furthermore, it's worth noting that the authors of these announcements’ express gratitude to the recipients who share their feelings and engage in mourning through prayer, a religious duty. As a result, through shared cultural values, rituals, and ceremonies following death, both the authors of these announcements and their recipients reconfigure their social relationships for the better.

Giriş

Yeni Koronavirüs Hastalığı olarak tanımlanan Covid-19, ilk olarak Çin’in Vuhan Eyaleti’nde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında ortaya çıkmış olup, Türkiye’de ise resmi olarak 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla görülmeye başlamış bir virüsdür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Tüm dünyaya hızla yayılarak pandemiye dönüşen hastalık, milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Başkanı Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus, resmî rakamlara göre Covid-19 pandemisinde en az yedi milyon insanın öldüğünü, gerçek sayının ise bunun yaklaşık üç katı olduğunu açıklamıştır. Günümüzde Covid-19 virüsü, bu virüse karşı ilk aşının bulunmasının ardından yapılan kitlesel aşılama ile itibarıyla sağlık açısından artık “küresel bir acil durum” oluşturmamaktadır (BBC, 2023). Hâl böyle olsa da dünyada Covid-19 hastalığına yakalanan birçok vaka, hâlâ ölümle sonuçlanmaya devam etmektedir. Olağandışı dönemlerde yaşanan kitlesel ölümler, tarih boyunca büyük değişimler yaratmış ve toplumları farklı tarzlarda etkilemiştir. İçinde bulunduğumuz süreçte etkileri büyük ölçüde azalsa da henüz tam anlamıyla sonlanmayan Covid-19 hastalığı, Türkiye’de de kitlesel ölümlere neden olmuş,

hastalığı geçirsin geçirmesin toplumun her bir ferdi, pandemi sürecinden etkilenmiştir. Öyle ki Covid-19 pandemisi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihine de yarattığı ölümcül etkiyle damgasını vurmuştur. Türkiye’de resmî rakamlara göre 102 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Güncel antropoloji bilgisi, hastalık ve sağlığa yönelik olası farklı tepkilerin nedenlerinin, sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve çevresel koşullardan bağımsız olmadığını savunur (Alexandrakis, 2001, s. 76). Kuşkusuz Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan ölümlerde virüsün öldürücü etkisi belirleyici olmuştur. Bununla birlikte, yaşanan coğrafya ve çevre, ekonomik koşullar, virüsün yayılmasını önleyecek tedbirler, bu tedbirlere uyulup uyulmamasında belirleyici olan sosyal ve kültürel engeller gibi pek çok şeyin de hastalığın hızla yayılıp vakaların ölümle sonuçlanmasındaki payı yadsınamaz.

Akademik yazında ölüm olgusu, birçok veri kaynağından yararlanarak ele alındığı gibi ölüm ilanları üzerinden de değerlendirilmiştir. Ölüm ilanlarıyla ilgili yapılan araştırmalar, ağırlıklı olarak sosyoloji, psikoloji, dil, din ve iletişim bilimleri gibi farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından yapılmakla birlikte sınırlıdır. Bu çalışmalarda toplumsal cinsiyet, kültürel sermaye, etnisite, ölüme yüklenen anlamlar, dindarlık, ölümün ifade ve algılanma biçimleri, ölümün inşası, yas ve bellek, itibar ve medyada görünürlülük ilişkisi, ilan veren kurumların reklam çekiciliği gibi konular öne çıkmaktadır (Canayaz, 2022; Çiftçi, 2020; Çolak 2014; Ergin, 2010; Ergin, 2022; Ergin 2016; Güzel, 2021; Kalkan, 2018; Sağır, 2012; Sağır, 2013; Sağır ve Canayaz, 2022; Şardağı ve Bayçu, 2018; Türkel, 2016; Yanık ve Kara, 2016). Türkiye’de ölüm olgusuna akademik ilgi, tarihsel, antropolojik ve etnolojik araştırmalar açısından da oldukça azdır (Ergin, 2010, s. 176). Oysa meydana gelen ölümleri topluma duyurarak toplum üyelerini yaşanan acıya davet eden ve toplumların ölüm olgusuna dair güncel duygu, düşünce ve pratiklerini yansıtan ölüm ilanlarının, insan ve onun yarattığı kültürü bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak değerlendirilmesi de elzemdir.

Günümüzde ölümü duyurma biçimleri, hızla dönüşüp çeşitlenmektedir. Artık meydana gelen ölümlerin duyurusu, sözlü ve/veya matbu olarak duyurmaktan başka elektronik olarak da yapılmaktadır. Özellikle kitlesel ölümlerin yaşandığı

Covid-19 pandemisi sürecinde sanal ortamlarda ölümlerin ilan edildiğine sık sık tanık olduk. Olağandışı bir deneyim olarak yaşadığımız Covid-19 pandemi döneminde yayınlanan ölüm ilanları, insan, toplum, yaşam, doğa, doğaüstü, sağlık, hastalık vb. ile ilgili pek çok konuya dair güncel veriler sunan önemli veri kaynaklarıdır. Bu süreçte yayınlanan ölüm ilanlarının içeriksel karşılıklarının antropolojik açıdan incelenmesi, Türkiye’de ölüm olgusu ile pandemi ilişkisine dair önemli veriler sunacaktır. Pandemi sürecinde ölümün kavranışı, sembolik anlamları, ölümü ifade etme biçimleri, ölüme yönelik duygu, düşünce ve davranışları, kullanılan kavram ve semboller, uygulanan ritüel ve törenler ile sınıf, itibar, aidiyet, dil, doğaüstüyle kurulan ilişkiler gibi insan ve kültürle ilişkili detayları ortaya koyacak olması bakımından mevcut yazına önemli bir katkı sunacaktır. Bu süreçte yayınlanan ölüm ilanlarına odaklanılması ise yaşanan ani ve beklenmedik kitlesel ölümlerin toplum ve kültüre dair hangi değişmelere neden olduğunu da açığa çıkarılabilmesi bakımından kritiktir. Önceki yıllarda Türkiye’de gazete ölüm ilanlarını inceleyen Ergin’in işaret ettiği gibi ilanlar, temel anlamda sembolik mesaj verme, içirme/dışlama ve grup inşa etme yöntemi olup toplumsal değişmelere paralel olarak değişirler (2016, s. 1). Makalenin konusu da bu çerçevede belirlenerek Türkiye’de Covid-19 pandemisinin yoğun yaşandığı bir dönemde verilen ölüm ilanlarında pandeminin yansıtıklarına ilişkindir. Makalenin dayandığı araştırma, pandemi döneminde yayınlanan ölüm ilanlarında pandeminin izlerine odaklanması bakımından özgün değere sahiptir.

Araştırma, ilk aşılamanın yapılmaya başlanmasıyla yaşanan pandemi sürecinden normalleşmeye doğru olan geçiş sürecinde meydana gelen ölümleri duyurmak üzere topluma yapılan çağrılarda pandeminin izlerini sürmektedir. Makalede, Türkiye’de yitip giden tanıdıklar ardından yaşanan ölüm acısına ortak olmak üzere toplumun diğer üyeleri davet edilirken bir yandan pandemiyle ilişkili hangi kavram ve olguların gündeme yerleştiğini ve nasıl bir bağlamda ölümle ilişkilendirildiğini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Böylelikle bir yandan bu süreçte yayınlanan ölüm ilanlarının içeriklerinin Covid-19 pandemiden nasıl etkilendiğine dair yanıtlar üretilebilecek, diğer yandan da Türkiye’de ölüm olgusuna dair döneme özgü toplumsal ve kültürel örüntüler ortaya koyabilecektir.

Makalede ilk olarak, Türkiye’de modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle ilanların kurumsallaşması ve ölümün duyurulmasının geçen zaman içerisinde nasıl çeşitlendiği ele alınacaktır. Ardından, Covid-19 pandemisi kapanma sürecinde ölümlerin duyurulması, ölümün görünürlüğü ve ilk aşılamanın yapıldığı andan tam kapanmanın sonlandığı tarihe kadar olan süreçte verilen ölüm ilanlarında pandemiye dair izler ortaya konulacaktır. Son olarak da bu izler üzerinden Covid-19 pandemisinin nasıl tarif edildiği, ölen kişi ve ilanlarla seslenilen muhatapların nasıl tanımlandığı ile yapılan ölü gömme törenleri, ölüm ve gömü yerine yönelik pandemiye özgü hangi kavram ve olguların ilanlarda yer bulduğu değerlendirilecektir.

Değişen Dünyada Ölümü Duyurma Biçimleri

Geleneksel toplum anlayışında ölüm ve hayat içiçe, modern dönemde ise daha ziyade ölüm hayatın dışında tutulan bir dönem olarak tarif edilir (Ünal, 2011, s. 121). Ölümün duyurulmasının bilinen ilk örnekleri, duyuruların bireysel çabalarla kısıtlı bir sosyal çevre içerisinde ölen kişinin yakınlarının ağlamaları ve komşulara haber vermesi gibi geleneksel yollarla gerçekleştiğini gösterir. Ardından ölüm haberinin, “haberci”, “okuyucu” ve “tella” gibi adlandırmalarla belirli kişilerin görevlendirilmesiyle mahalle veya köy sakinlerine ulaştırılarak verilmesi yaygınlaşmıştır. Modern dönemde ise ölümün ilanında kullanılan kitle iletişim araçları arasında belediye ve camilerden yapılan anonslar, camilerden okunan selalar, gazete ilanları, radyo, televizyon, telefon, telgraf ve internet gibi iletişim araçları sıralanabilir (Aygün Cengiz, 2001, s. 161; Güzel, 2021, s.74; Örnek, 1971, s.41; Sağır, 2012, s. 908).

Ölümü duyurma biçimleri, kırsal ve kentsel alanlarda sosyal ve kültürel olarak farklı şekillerde deneyimlenmiştir. Köy, ilçe ve küçük kentlerde “evden eve haberleşme”, “okuyucu çıkarma” ve “sela verdirmek” yaygın olmuştur. Belediye hoparlörleri aracılığıyla ölüm olayının ve ölenin kimliğinin halka duyurulması daha çok zenginler, “itibarlı” olanlar ve tanınmış kimseler için yapılmıştır. Gazete gibi kitle iletişim araçlarına ilân vererek ölümü duyurmak ise daha çok büyük kentlerde görülmüştür. Gerek büyük kentlerdeki nüfus yoğunluğu, gerekse ölüm ilânı vermenin giderek bir çeşit “moda olması” bu tür duyurmayı yaygınlaştırmıştır (Örnek, 1971, s. 41-42).

Radyo, televizyon ve gazetelerde ölüm ilanı vermek, belirli ücretler karşılığında mümkün olduğundan mali güç gerektirir (Yanık ve Kara, 2016, s. 161-163). Ölümü duyurmanın yüksek bedeller ödenerek gazetelere taşınması, tüketim kültürü ve ideolojisinin bir göstergesidir (Polat, 2011, s. 89). Bu ilanların çoğunlukla devlet veya özel banka, şirket, siyasi parti, dernek, sendika ve vakıf gibi çeşitli kurum ve kuruluşların üst düzey çalışanları ya da üst düzey çalışanlarının birinci dereceden ölen yakınları için verildiği söylenebilir (Aygün Cengiz, 2001, s. 161). Yani gazetelere verilen ölüm ilanlarının, sıklıkla toplumda bankacı, siyasetçi, iş insanı, sanatçı, doktor, mühendis, avukat gibi toplumda öne çıkan, belirli sosyal konum ve statülere sahip olan, belirli sınıf özellikleri gösteren kişiler için verildiği kolaylıkla gözlenebilir. Ergin’in araştırması, gazetelere verilen ölüm ilanlarının sembolik, kültürel ve ekonomik sermaye ile kesişen orta ve üst sınıf pratiği olduğunu saptamıştır (2016, s. 101).

Gazetelere ilan verenlerin hâlâ belirli zümreleri temsil etme örüntüsü görülmekle birlikte ölümü duyurma olgusunun hızla elektronik ortama taşınarak yeni kurumsal kimlikler kazandığı görülür. Özellikle sosyal medyada kişisel ve/veya kamusal sayfalarda ölüm duyurularını daha geniş kitlelere ulaştırmak, hem kolay hem de maliyetsizdir. Sosyal medyada ilan paylaşımının ilgili şirketler tarafından henüz ücretlendirilmemesi, kayıplarını topluma duyurmak isteyenlere avantaj sağlamaktadır. Benzer şekilde artık gazete okuma oranının hatırı sayılır oranda düşmesi ve internete erişiminin kolaylaşması da bu dönüşümün önemli etkenleri olarak sıralanabilir.

Günümüzde sosyal çabalarla ölümün duyurulması olgusu, eş, dost, akraba, arkadaş gibi yakın çevrenin çabalarıyla sürerken ölümün yukarıda sayılan sözlü, matbu, görsel ve/veya elektronik medya iletişim araçlarıyla duyurulması giderek yaygınlaşmaktadır. İlanların, elektronik ortamlardaki görünürlüğünün artmasının önemi, ölüm haberlerinin çok daha hızlı ve daha geniş kitlelere aynı anda ulaşmasını sağlamasıyla ilişkilidir. Elektronik ortamda ölüm ilanlarının yaygınlaşması, aynı anda tanınmış veya tanınmayan farketmeksizin birçok kişi hakkında bilgiye hızla ulaşabilmeyi sağlamaktadır. Dahası, sosyal medya aracılığıyla verilen ilanların henüz ayrı bir mali yükümlülüğü bulunmadığı için bu mecrada ilan vermek, tüketim kültürü ve ideolojisinde de değişiklikler

yaratmaktadır. Artık ilan vermek, herkesin yapabileceği bir eylem olduğundan tüketim ideolojisindeki sosyal statü veya sınıfa özgü ayrımlar muğlaklaşmaktadır. Bu durum, önceleri ölümün yakın çevre ve öleni tanıyanlara duyurulması söz konusuyken artık kamuya daha da açık hale gelmesine vesile olmuştur.

Covid-19 Pandemisi, Ölümü Duyurma ve Ölümün Görünürlüğü

Covid-19 pandemisinin tarihteki diğer pandemilerden farkı, iletişim olanaklarının geliştiği küresel çağda sosyal medya araçlarının ortaya çıkıp çeşitlenmesinin bir sonucu olarak bu araçlarla ölüm haberlerinin hızlı bir şekilde kitlelere ulaştığı bir döneme denk gelmesidir. Facebook, İnstagram, Twitter gibi sosyal mecralarda paylaşımların çoğalması, ölümün daha fazla görünürleşmesine ve ölümün kendisinin bir tüketim nesnesine dönüşmesine neden olmaktadır (Canayaz, 2022, s. 84-86). Sosyal medya, modern dönemin içeriğine uygun bir biçimde ölümün sanallaşması ve görünürlüğüne pekişmesi ile ölüm hakkında yorum yapılabilmesi bakımından diğer kitle iletişim araçlarından farklılaşmaktadır (Sağır ve Canayaz, 2022, s. 323). Covid-19 pandemi sürecinde de internet kullananlar, Facebook, İnstagram, Twitter gibi sosyal medya mecralarda ölümlerin duyurulması olgusunun yaygınlaştığına hem tanık hem de ortak olmuştur. Öyle ki birçoğumuz bireysel ya da kurumsal hesaplarımızda bu duyurularla çok kez karşılaşmakta ve hatta bununla kalmayıp kendimiz de söz konusu duyuruların içerik üreticisi veya paylaşımcısı olarak ölümün duyurulmasında aktif rol almaktayız.

Küreselleşen dünyada modern iletişim teknolojisi alanında yaşanan hızlı gelişmeler, ölümlerin ilan edilmesini belirli niteliklerdeki medyanın tekelden çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda belirli zümrelerin ölümlerinin ilan verilerek duyurulması olgusunu da dönüştürerek sıradan insanların da ölümlerinin daha geniş kitlelere duyurulmasına ortam sağlamıştır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi ölümün ilan verilerek duyurulması mevzusu, önceleri toplumda tanınmış, belirli bir üne kavuşmuş veya belirli sosyal tabakaların üyeleri olan (sıklıkla üst-orta ve üst sınıf) kesimler için söz konusuydu. Yaşadığımız pandemi döneminin önemli bir özelliği de en azından artık belirli bir zümrenin üyesi olmayan sıradan insanların ölümlerinin de ilanlarda yer almaya başladığı ve ölüm ilanı vermenin belirli sosyal sınıfların tekelden çıkmasına vesile olduğu bir dönem olmasıdır.

Her ne şekilde olursa olsun ölüm ilanları, ölen kişiye veda etmek üzere topluma yapılan bir son çağrı ve sesleniştir. Öte yandan da ilanlar ölen ve geride kalanlar için tarihe bırakılmış bir “hatıra” olarak da kabul görmektedir (Sağır ve Canayaz, 2022, s. 323). Meydana gelen ölüm, verilen ilanla somutlaşarak tarihe işlenmekte ve ilan verenlerin ölen kişinin hatırlanmasını istediği şekliyle toplumsal belleğe yerleştirilmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda ölümün duyurulma biçimlerinin değişmesi, kuşkusuz bu seslenişi de çeşitlendirip dönüştürmektedir¹. Bu makalenin konusu açısından burada önemli olan ve üzerinde durulması gereken nokta, Covid-19 pandemi sürecinden normalleşmeye geçiş evresinde verilen gazete ilanlarındaki son seslenişlerin niteliği ve ölen kişilerin nasıl hatırlanılmasının istendiğidir. Buna geçmeden önce, bu dönemi özgün kılan yönlerine bakarak yaşanan ölümlerin toplumda nasıl karşılık bulduğuna değinmek gerekir. Öyle ki yaşadığımız Covid-19 pandemi süreci, ölümün görünürlüğünün artmasından başka, yaşanan acıların ortaklaştırılması bakımından da bir geçiş dönemine karşılık gelmektedir.

Ölüm ilanlarının yayılım ve dolaşımındaki hız, önceki yıllarla kıyaslandığında ölümü hatırı sayılır bir şekilde görünür kılmakta ve kayıpların acısına daha geniş kitlelerin ortak olmasına ortam yaratmaktadır. Covid-19 pandemisinin kapanma sürecinde gazetelere verilen ölüm ilanlarına bu çerçevede bakıldığında, gazetelerdeki ölüm ilanlarının ölümü haber vermektense yanları olduğunu değerlendirmek gerekir. Pandeminin en önemli savaşçıları olan sağlık çalışanları için verilen ölüm ilanları, buna verilebilecek en iyi örnekler olarak gösterilebilir. Türk Tabipler Odası’nın pandemi sürecinde yitirilen tüm sağlık çalışanları için sistematik bir biçimde verdiği ölüm ilanları, yalnızca sağlık camiasına değil, daha da ötesine ulaşarak toplumda önemli bir ses oluşturmuştur. Türkiye’deki ilk koronavirüs vakalarına bakan doktor olan ve pandemi nedeniyle Türkiye’de ilk kaybedilen sağlık emekçisi olan Prof. Dr. Cemil Taşçıoğlu’nun 01 Nisan 2020’de gerçekleşen ölümü, adeta Covid-19 pandemisiyle simgeleşmiştir (CNNTÜRK, 2020). Taşçıoğlu’nun ölümünün ardından tüm kitle iletişim

¹ Verilen ilanların toplumsal bellekte nasıl yer ettiği duyuruların muhataplarıyla araştırma yapılmasını, sesleniş biçimleri de ilan türlerine göre araştırma yapmayı gerektirdiğinden bu konular, makalenin sınırları dışında değerlendirilmelidir.

araçlarında yapılan paylaşımlar uzun süre artarak devam etmiş, yalnızca kendisini tanıyan aile, sosyal veya akademik çevresinden kişiler değil tanımayan birçok kişi de üzüntülerini paylaşmıştır. Yakın aile ve sosyal çevrelerinde Covid-19 kaynaklı kayıplar yaşayan kitleler, yaşadıkları acıları çeşitli medya organlarında Taşcıoğlu'nun acısıyla ortaklaştırıp paylaşmışlardır. Yapılan paylaşımlar, toplumun sağlıkçılarla hayati bağını yeniden üretmeye vesile olmuştur. Mesleği gereği daha çok sağlık camiasında tanınmış bir kişiyken, pandemi sürecinde tam da en kritik görevi üstlendiği sırada kaybedilmesiyle toplum gündeminde ilk sıraya yerleşen Taşcıoğlu, aynı zamanda hakkında hatırd tutma refleksiyle yapılan sayısız paylaşımların yayılmasıyla toplumsal bellekte önemli bir yer edinmiştir. Çiftçi'nin de vurguladığı gibi çevrimiçi yas tutma ve hatırlama eylemleri, hem sembolik ve arşivlenebilme işlevleriyle hem de sürekliliği ve yeniden canlandırmayı sağladıkları için kritik önemdedir (2020, s. 607).

Ölüm İlanlarında Covid-19 Pandemisi

Toplumsal uzlaşmalar ve beklentiler, metinlerin oluşturulmasında belirleyici olduğundan belirli bir metnin tür yapısı, toplumun ideolojisi tarafından şekillendirilir ve kurgulanır (Karahana, 2008, 193). Ölüm ilanlarının içerikleri de hitap ettiği toplumun onayladığı ve beklentilerine uygun olan, ürettiği kültürel yapıyı ve o kültürün kodlarını barındıran izler taşır.

Covid-19 pandemisi sürecinde pandeminin daha fazla yayılmasını önlemek üzere sosyal olaylara yönelik Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi yetkili organlar tarafından birtakım tedbirler alınmış ve kısıtlamalar getirilmiştir. Bu süreçte alınan tedbirlere uymayanlar hakkında yasal işlemler yapılmış ve birtakım cezai uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Verilen ilanlarda, yetkililerin yaptıkları çağrılar karşılık bulduğu görülmektedir. İlan verenlerin bu konudaki hassasiyetleri ve çağrıda buldukları toplum üyelerinden beklentileri ilanlara yansımıştır. İlan verenlerin bu refleksi geliştirmesinde, törenin sükûnetle ve huzur içerisinde gerçekleşmesi, herhangi bir hukuki nedenle salgının yayılmasından sorumlu olmamak, başkalarının hastalanmasında ve hatta hayatını kaybetmesinde pay sahibi olmamak gibi insani nedenler olasıdır.

Yöntem

Türkiye’de ölüm ilanları yaygın olarak Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde yayınlansa da gazetelere verilen ölüm ilanlarının çoğu, Hürriyet gazetesi tarafından yayınlanmıştır (Ergin, 2010, s. 181). Bunun bir nedeni, bu gazetenin ölüm ilanlarına sayfalarında yer veren en köklü gazete olmasıdır. Zira gazete, 1948’den beri düzenli olarak yayın yaparak süreklilik arz etmektedir (Ergin, 2016, s. 10). Bir diğer nedeni ise okuyucu kitlesinin, diğerlerine nispeten ideolojik, sosyolojik, ekonomik vb. nedenlerden dolayı daha genel bir kitleden oluşmasıdır. Hürriyet gazetesinde yer alan ölüm ilanlarının incelenmesi, Covid-19 pandemi sürecinde yayınlanan ölüm ilanlarında pandeminin izlerine odaklanan bu makalenin amacına uygun olarak toplumun farklı kesimlerinin ölüm ilanlarıyla ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Yaşadığımız Covid-19 pandemisi süreci Türkiye’de tam kapanma dönemi 11 Mart 2020 ile kademeli normalleşmenin başladığı 01 Temmuz 2021 tarihleri arasındadır. Türkiye’de ilk aşı uygulaması, 13 Ocak 2021’de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın aşısı olmasıyla başlatılmıştır. Koca, pandeminin sonlanmasının ilk işaretini “tünelin sonundaki ışığı gösteren” aşı uygulaması olarak ilan etmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Bu makale, İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü 2020-2021 ve 2021-2022 eğitim-öğretim dönemi “Sosyal Antropolojide Veri Değerlendirme Uygulaması” ve “Sosyal Antropolojide Veri Sunma Uygulaması” dersleri kapsamında dersleri alan öğrencilerin desteğiyle² yürütülen araştırma verilerinin bir bölümüne dayanmaktadır. Makalenin dayandığı araştırmaya, normalleşmenin ilk işareti olan ve pandemide ölümlerin hızla azalmasına vesile olan ilk aşılamanın başladığı tarih, ardından tam kapanmanın sonlandırıldığı ve kademeli normalleşmenin başladığı tarihe kadar (14 Ocak 2021-01 Temmuz 2021³) Hürriyet gazetesinde yayınlanan ilanlar dahil edilmiştir. Bunun

² Başta Bestenaz Altun ve İrem Acar olmak üzere katkı sağlayan tüm öğrencilerime teşekkür ederim.

³ Kademeli Normalleşme Tedbirleri Genelgesi hakkında detaylı bilgi için bkz: T.C. İçişleri Bakanlığı, (2021). *81 İl Valiliğine Kademeli Normalleşme Tedbirleri Genelgesi Gönderildi*, <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> (Erişim Tarihi: 22.04.2022).

nedeni, verilen ölüm ilanlarının pandemiye özgü içerikleri odağında toplumda sosyo-kültürel açıdan pandemi ve ölüm olgusu arasındaki ilişkiye dair kanıksanan ve örüntüler gösteren kavram ve olguları ortaya koymaktır.

Bu makalede hem nicel hem de nitel içerik analizinden yararlanılarak ilanlar analiz edilmiştir. Karma içerik analizi kullanıldığında analiz birimlerinin sıklığına ya da kategoriler üzerinden giderek anlamlara odaklanmaya ağırlık verilebilir. Hangisinin ağırlıklı olacağı ise araştırma konusuna, problemine ve materyalin niteliğine göre değişkenlik gösterebilir (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021, s.Ö188). İçerik analizi tekniği, bir konunun “belirli bir mesafeden” incelenmesi gerektiğinde yararlıdır. Bu teknik, ölen kişilerle ilgili yazılı materyalleri incelemek için kullanışlıdır. Metin içeriği toplama ve analiz etme tekniği olan içerik analizi, sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler, temalar veya herhangi bir iletiye gönderme yapan içerikleri ortaya koymaya yarar. İçerik analizi, bir metnin içinde ilk bakışta fark edilemeyecek örüntüleri açığa çıkararak nicel terimlerle belgeleme fırsatı sunar. İçerik analizinde yapılar, bir kodlama sistemi ile işlemselleştirilir. Açık kodlamada, araştırmacı bir deyim ya da sözcüğün yazılı metinde kaç kez geçtiğini sayar. Anlambilimsel analiz olarak da adlandırılan örtük kodlama kullanan bir araştırmacı ise bir metnin içeriğinde altta yatan, örtülü anlamı arar. Anlambilimsel kodlama, araştırmacının dil ve toplumsal anlam bilgisine dayanır. İçerikler, dolaylı olarak imgeler, semboller ve metaforları içerir. Çoğu insan, temel kültürel sembollere yüklenen ortak anlamları paylaştığı için bu anlamları ortaya koymak, topluma ve kültüre dair önemli detayları sunar (Neuman, 2000, s. 466-470). Bu çalışmada ilk olarak, veri kaynağı olarak yararlanılan Hürriyet gazetesine verilen 1291 ölüm ilanının tamamı incelenmiştir. Söz konusu ilanlar, verildiği yıl, ay ve günlere göre jpeg olarak dosyalanıp bilgisayara kaydedilmiştir. Bu süreçte, baskı hatalı, silik veya mükerrer olan 107 ilan ayıklanmış, ardından da 1184 ilan değerlendirmeye alınarak 33 ilanın Covid-19 pandemisi içerikli olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 1).

**Tablo 1: Hürriyet Gazetesinde 14 Ocak-30 Haziran 2021 Arası
Yayınlanan Pandemi İçerikli Ölüm İlanı Sayısı**

	İlan sayısı	Pandemi içerikli ilan sayısı
14-31 Ocak 2021	134	4
1-28 Şubat 2021	205	6
1-31 Mart 2021	228	11
1-30 Nisan 2021	225	4
1-31 Mayıs 2021	246	6
1-30 Haziran 2021	146	2
TOPLAM	1184	33

Makalede, karma içerik analizi tekniği kullanılarak ölüm ilanlarında yer alan Covid-19 pandemisi içerikli ifadeler incelenmiştir. İfadelerin belirli bir bölümü açık, ağırlıklı kısmı ise anlambilimsel (örtük) kodlama tekniklerinden yararlanılarak irdelenmiştir. Nicel içerik analizinin tersine nitel içerik analizi hızlı bir sayısallaştırma eğiliminden kaçınmakta, metnin içeriğindeki anlama odaklanmaktadır. Anlamı ortaya çıkarırken ise araştırmanın konusu ile ilgili boyutlar belirlenip metinden süzülerek alınır (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021, s.Ö185). İlgili tarihlerde Covid-19 pandemisi içerikli ifadelerin yer aldığı ilanlar ayıklandığında 33 ilanın ortaya çıkmasıyla birlikte küçük bir gözlem grubunu oluşturmasından dolayı makalede bu ilanların içerikleri, kısmen sayısal değerlerle ağırlıklı olarak ise temsil edilen anlamlarıyla ortaya konulmuştur (Ek: 1).

Bulgular ve Yorum

İlanlarda Covid-19 Pandemisi Döneminin Tarif Edildiği Kavramlar

Pandemi döneminde özellikle de tam kapanma dönemi boyunca birçoğumuzun daha önce hayatında hiç duymadığı veya duymuş olsa da gündelik yaşamında sık karşılaşmadığı birtakım kavramlar gündeme yerleşmiştir. Süreç içerisinde pandemi, salgın, kapanma, tam kapanma, açılma, kademeli açılma, kısıtlama, karantina, izolasyon, filyasyon, yeni normal, sosyal mesafe, fiziksel mesafe, maske, hijyen gibi kavramları sıklıkla duyup birçoğuna aşına olduk.

Tablo 2: İlanlarda Covid-19 Pandemisi Döneminin Hangi Kavramlarla İfade Edildiği

	İlan sayısı
Pandemi	21
Covid/Covid-19	9
Salgın	1
Kısıtlama	1
Bulduğumuz dönem	1
TOPLAM	33

İncelenen ölüm ilanlarında pandemi döneminin hangi kavramlarla ifade edildiğine bakıldığında bu dönem, çoğunlukla “pandemi” olarak tarif edilmiştir. Pandemi kavramının dışında ise çoktan aza doğru Covid/Covid-19, “salgın”, “kısıtlama” veya “bulduğumuz dönem” kavramları kullanılmıştır (Tablo 2). Bu durum, Türk Dil Kurumu’na göre “kısa zamanda çevredeki insanların, hayvanların veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan hastalık” anlamına gelen ve Türkçe bir kavram olan “salgın” yerine tıpta “küresel salgın” anlamına gelen ve İngilizce kökenli pandemi kavramının kullanımda olduğunu göstermektedir (TDK, 2022). Bu noktada İngilizce tıp terimleriyle tanışan toplumda pandemi kavramının benimsendiği sonucuna varılabilir.

İlanlarda Ölen Kişi ve İlanlarla Seslenilen Muhatapların Tanımlanması

İlanlarda ölen kişiden erkek ise Arapça kökenli “*merhum*”, kadın ise “*merhume*” olarak söz edilmiştir. İlanlardan birinde ise “*çok değerli Oktayımız*” ifadesinin kullanıldığının görülmesi ise dinî bir referans kullanmayı tercih etmekten ziyade ölen kişinin adının öne çıkarılmasının tercih edildiğini göstermektedir. İlanda, ölen kişi odağa alınırken kullanılan “*çok değerli*” sıfatıyla da ölen kişiye verilen değer ve duyulan sevgi, ilan verenler tarafından ilanın muhataplarına iletmeye çalışılmıştır. İlanlarda ölen kişilerin tanımlanmasında geleneksel dil kullanımları yaygın olmakla birlikte modern dil kullanımlarının da söz konusu olduğu açığa çıkmaktadır. İlanlar aracılığıyla mesajların iletildiği muhataplar için ise doğrudan herhangi bir adlandırma kullanılmadığı görülmektedir. Yalnızca bir

ilanda karşılaşılan “*sevenleri*” kavramıyla ölen kişiyle hayattayken iyi ilişkiler kuran kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda törene davet, iyi ilişkiler kurulanlara özel yapılmış bir çağrı niteliği taşır.

İlanlarda Yer Verilen Ölü Gömme Törenlerine Yönelik İfadelere Covid-19 Pandemisinin Yansımaları

Verilen ölüm ilanlarında pandemi içerikli ifadelerde ölü gömme eyleminin nasıl tanımlandığına bakıldığında, ilanların çoğunda doğrudan bir ifade bulunmamaktadır. Ölü gömmeye yönelik doğrudan ifadeler söz konusu olduğunda ise çoğunlukla “*defin/defnetme*, nadiren de “*toprağa verilecektir*” tanımlamalarına rastlanmıştır (Tablo 3). Arapça kökenli “*defin*” kavramına sık rastlanması, ölü gömme eylemini ifade etmede yaygın olarak bu kavramın kullanıldığını işaret etmektedir. Verilen ölüm ilanlarında, meydana gelen ölümlerin ardından gerçekleştirilecek ölü gömme törenleri ise sıklıkla “*tören*” (4 ilanda) veya nadiren “*merasim*” (2 ilanda) olarak ifade edilmiştir. Arapça kökenli “*merasim*” kavramının Türkiye’de yalnızca Müslüman yurttaşların ilanlarında değil Musevi yurttaşların ilanlarında da görülmesi, kullanımı yaygın olan kimi kavramların farklılıkları ortaklaştırdığının göstergesidir.

Tablo 3: İlanlarda Covid-19 Pandemisi İçerikli İfadelerde Ölü Gömme Eyleminin Tanımlanması

	İlan sayısı
Defin/defnetme	9
Toprağa verme	1
Doğrudan ifade yok	23
TOPLAM	33

Pandemi döneminde yapılan ölü gömme törenlerinin belirli sayıda kişilerle yapılmasına dikkat edildiği ve önemsendiği farkedilmiştir. Bunun önemli göstergelerinden biri, törenlere davet edilecek kişiler ve törenlerin kimlerle yapılacağı konusunda ilanlarda yer alan ifadeleridir: “*Aile arasında*”, “*ailenin katılımıyla*”, “*aile ve yakınları arasında*”, “*yalnız yakın aile fertlerinin katılımı ile*”, “*sadece ailesinin katılımıyla*”, “*yalnızca 1. derece yakınlarıyla yapılmıştır*”, “*aile*

dışında katılım mümkün olmayacaktır" gibi ifadeler, yapılacak/yapılmış tören katılımcılarının yalnızca ölenin aile ve en yakın çevresindeki kişilerden oluştuğunu göstermektedir. İlan verenlerin muhataplarından törene katılımın istenmediği konusunda mutlak ve özel bir hassasiyet beklentisi içerisinde oldukları ise nazik bir üslubun kullanıldığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: "Taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur", "katılım gerçekleşmese de", "taziye ziyaretlerinin yapılmaması önemle rica olunur", "taziye kabulü iptal edilmiştir", "taziyelerin uzaktan iletilmesi konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur", "taziye kabul edilmeyecektir", eve uzaktan dualar ile iştirak edilmesini sevenlerinden özellikle rica ederiz".

İlanlarda ölü gömme töreni ve taziye ziyaretlerine katılma çağrılarının önemli bir bölümünde pandemi vurgusu yer almaktadır. İlanlarda yer alan ifadeler, pandemi koşullarına hassasiyetle yaklaşıldığını, tören ve taziye ziyaretlerine bu hassasiyetlerin taşındığını göstermektedir. Pandemi koşullarına göre kısıtlı katılım, taziye konusunda hassasiyet beklentisi, törenlere yalnızca aile üyelerinin ve yakın akrabaların katılımının istenmesi ya da törene katılımı kabul etmeme/taziye kabul etmeme istekleri ve hatta ilan muhataplarından uzaktan taziye ve dua talebi, yapılan çağrılardaki istek ve beklentileri göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Pandemi İçerikli İfadelerde Ölü Gömme Töreni ve Taziye Ziyaretlerine Katılma Çağrı

	İlan sayısı
Pandemi koşullarına göre kısıtlı katılım	5
Taziye konusunda hassasiyet	5
Yalnızca aile üyelerinin katılımı	5
Törene Katılım/Taziye kabul etmeme	4
Yalnızca aile ve yakın akrabaların katılımı	2
Uzaktan taziye/dua	2
Pandemi vurgusu var fakat doğrudan ifade yok	10
TOPLAM	33

Törenin nasıl yapılacağı konusunda “*güncel kısıtlamalarla*”, “*törene katılım kısıtlıdır*”, “*cemaat katılımı olmadan*”, “*cenazeye katılım sınırlı olacaktır*” şeklindeki ifadeler kullanılarak ilan muhataplarının dikkati pandemi kurallarına çekilmiştir. Öte yandan, ilanlarda “*başsağlığı*” anlamına gelen Arapça “*taziye*” kavramının sık kullanımı da ölenin ardından geride kalanları teselli ifadesi olarak bilinmektedir. Başsağlığı ziyareti ise ölenin yakınlarının meydana gelen ölümü kabul edip hayata bağlanmalarını sağlamak üzere topluluk üyelerinin ölen yakınlarıyla biraraya gelme girişimleri olarak tarif edilebilir.

Ölü gömme törenlerinin, ölen kişinin yakınları tarafından, yakın aile üyeleri arasında yapılmasının talep edildiği görülmektedir. Şayet ilan verilmeden önce tören gerçekleşmişse verilen ilanın muhataplarına törenin daha önce gerçekleştiği duyurulmuştur. Ölü gömme törenlerinin az sayıda kişi ile yapılma nedenleri, ilanlarda “*pandemi sebebiyle*”, “*pandemi nedeniyle*”, “*pandemi koşulları sebebiyle*”, “*pandemi kuralları gereği*”, “*pandemi dolayısıyla*”, “*bulduğumuz dönem nedeniyle*”, “*pandemiden dolayı*”, “*pandemi koşulları nedeniyle*”, “*Covid-19 tedbirleri doğrultusunda*”, “*Covid sebebiyle*”, “*Covid-19 nedeniyle*”, “*Covid-19 hastalığı sebebiyle*”, “*Covid sınırlamaları kapsamında*”, “*kısıtlama sebebiyle*” şeklindeki ifadelerle açıklanmıştır. Söz konusu ifadeler, “pandemi” gibi “Covid-19” kavramının da yaygın kullanıldığını işaret etmektedir. Dahası, ilan verenlerin pandemi kurallarına uymaya çalıştığını ve verdikleri ilanların muhataplarını da bu kurallara uymaya davet ettiklerini göstermektedir.

İlanlarla ilan muhataplarına verilmek istenen mesajlardan biri de törene katılım sırasında gelenek olan çiçek getirilmesi konusundadır. Son yıllarda sıkça rastladığımız tören katılımcılarına çiçek getirmek yerine çeşitli sivil toplum kuruluşlarına bağış yapmaya davet, pandemi döneminde verilen ilanlarda da görülmektedir. İlanlarda yer alan “*arzu edenler ormanamama.com adresinden Ayşe Ertürk adına bağışta bulunabilirler*” ve “*çelenk yerine hayır kurumlarına bağışta bulunulması rica olunur*” ifadeleri buna örnektir.

Covid-19 Pandemisi Dönemi Ölüm İlanlarında Ölüm ve Gömü Yerine Yönelik Kullanılan Kavramlar

Pandemi dönemine özgü ölüm ilanlarında ölü beden, sıklıkla Arapça kökenli “*cenaze*” kavramıyla ifade edilmiştir. Öyle ki 33 ilanın 11’inde bu kavram doğrudan geçmektedir. Ölüm ilanlarında sık kullanılan cenaze kavramının, Türkiye’de yerleşik bir kavram olduğu buradan da anlaşılmaktadır. Ölü bedeninin gömüleceği yere bakıldığında, her ikisi de Arapça olan “*mezarlık*” veya “*kabristan*” kavramlarıyla karşılaşılmıştır. Öte yandan, verilen ilanlarda ölünün gömüleceği yer, “*Karacaahmet Mezarlığı’nda aile kabristanına*”, “*Ümraniye Kocatepe Mezarlığı’nda*”, “*Ulus Musevi Mezarlığı’nda*”, “*Zincirlikuyu Camii’nden kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığı’na*”, “*Merkez Efendi Mezarlığı’nda aile Kabristanı’na*”, “*kılınacak öğle namazını takiben Doğanay Mezarlığı’na*”, “*aile mezarlığına defnedilecektir*”, “*Karacaahmet Kabristanı’na defnedilmiştir*” şeklindeki ifadelerle ilanların muhataplarına iletilmiştir. Gömü yeri bilgisi ve tören öncesi gerçekleştirilen “*namaz*” gibi dinî görevler, pandemiye yönelik ifadeler içeren ilanlarda Müslüman yurttaşların hakimiyetinin olduğunu göstermektedir. Karacaahmet ve Zincirlikuyu gibi Türkiye’de en bilinen ve mezar yerleri diğerlerine nispeten daha pahalı olan mezarlıklar ise sıklıkla Türkiye’de orta-üst veya üst sınıfların gömüldüğü mezarlıklar olarak bilinir. İlanlarda yer aldığı gibi ölen kişilerin buralara gömülecek ya da gömülmüş olduğu bilgisi de ölen kişiler ve onların yakın çevresinin sınıf özellikleri hakkında fikir vermektedir. Dahası, söz konusu mezarlıkların aile kabristanlarına gömülecek olması, bu tespiti daha da güçlendirmektedir. Zira aynı yerde aile mezarlığı satın almak, ayrı bir maliyet gerektirmektedir.

Tarih boyunca gazetelere verilen ölüm ilanlarında ölüm nedeninin verildiğine pek rastlanmaz. Ölümün ayrıntılarından söz etmek, ölümün görgü kurallarına aykırı kabul edilmektedir. Ölüm mefhumunu bütün kusurlarından sıyrarak toplumun önüne sunma refleksi ilanlarda belirgindir. Nadir de olsa ölüm nedeninden bahsedildiğinde ise hastalık nedeniyle ölümlerden bahsetmek, modern anlamda ölümün medikalleşmesiyle ilgilidir (Ergin, 2016, s. 84-85). Araştırmada incelenen ölüm ilanları, ilanlarda ölümden bahsetmeme refleksinin pandemi sürecinde değiştiğini göstermektedir. Covid-19 hastalığından kaynaklanan ölümlerden kimi ilanlarda bahsedilmiştir. Hastalıkların sık konuşulduğu pandemi sürecinde ölümün daha da medikalleşmesi anlaşılabilir bir olgudur. Öte yandan,

verilen ölüm ilanlarının birinde, ölüm nedeniyle birlikte ölüm olayının gerçekleştiği yerin de paylaşıldığı görülmektedir. Ölüm ilanlarında ölümün gerçekleştiği yerle ilgili bilgilere rastlamak da yeni bir durumdur. Sözkonusu ilanda “*Almanya’da Covid sebebiyle Hakkın rahmetine kavuşmuştur*” ifadesi, ilan verenler tarafından ölüm olayının yurtdışında gerçekleştiğini ilanın muhataplarıyla paylaşma ihtiyacı duyulduğunu göstermektedir. Ölüm yeri olarak yurtdışından söz etmenin kısmen daha rahat ifade edilmesi ve ölüm nedeni olarak Covid-19 vurgusunun yapılması, en azından toplumda ölüm yeri ve ölüm nedenlerinden söz etmenin veya bunu ilan etmenin artık pandemiyle birlikte daha da mümkün olduğunun işaretidir.

Aynı ilanda ölen kişinin ölüm olayıyla “*Hakkın rahmetine kavuştuğunun*” ifade edilmesi de ölümlerle ilgili İslam inancına referans vermektedir. Söz konusu ifadeler, yaratıcı olarak Arapça “Hak” kavramına, yaratıcının ölen kişinin dünyada işlediği günahlarını bağışlama ve ona merhamet etmesine karşılık gelen Arapça “rahmet” kavramına ve ölüm olayı sonrasında ölen kişinin yaratıcı ile bir kavuşma olayı yaşadığına olan inancı resmetmektedir. Öte yandan, ölüm olayının kendisinin “*kaybetmiş olmanın derin üzüntüsü içindeyiz*” şeklindeki ifadelerle “kayıp” olarak tarif edildiği de ilanlara yansımıştır. Söz konusu ifadeyle ölüm, mevcut sosyal topluluktan bir ayrılış veya eksilme olarak tasvir edilmiş olup, aynı sosyal topluluk tarafından bu kaybın acısının yaşandığı, yasının tutulduğu ve topluluğun duyulan acı ve yas etrafında ortaklaştığı vurgulanmıştır.

İlan verenler arasında “*dualarını ve üzüntülerini ileten, acımızı paylaşan tüm dostlarımıza minnettarız*” gibi ifadelerle kendileriyle aynı duygulara ortak olan ve tutulan yası dinî görevlerden biri olan duayla gerçekleştirerek paylaşan ilan muhataplarına nazikçe teşekkür edenlere de rastlanmıştır. Böylelikle yaşanan ölümün ardından gerçekleştirilen ortak kültürel değer, ritüel ve törenlerle hem ilan verenler hem de ilanların muhatapları, mevcut sosyal ilişkilerini daha iyi olma yolunda yeniden düzenlemektedir.

Sonuç

Ölen kişi için son görevi gerçekleştirmek üzere topluma yapılan çağrılar küreselleşme, modernleşme, iletişim ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle biçim değiştirdiği görülmektedir. Ölümü duyurma olgusunun tarihsel olarak gelenekselden görsel ve yazılıya, oradan da giderek çevrimiçine taşınmaya

başlaması, ölüm konusunu özel alandan daha çok kamusal alana çekmektedir. Özellikle pandemi sürecinde verilen ölüm ilanlarının giderek yaygınlaşması ve birçok mecrada dolaşıma sokulması da ölüm olgusunun, görünürlüğünün artmasında etkilidir. Yaşanan değişimler, ölümü kavrayış, ölümü ifade etme, ölümün sembolik anlamları, ölen kişi hakkında duygu ve düşünceleri ifade etme biçimleri gibi topluma ve kültüre dair pek çok şeyi dönüştürmekte veya yeniden yorumlanmasına vesile olmaktadır.

Türkiye’de Covid-19 pandemisinin yansıtıldığı ölüm ilanlarının konu edildiği bu makalede, yaşanan ölümlerin toplumsal ve kültürel alanda karşılıkları antropolojik bir bakışla gösterilmeye çalışılmıştır. Makaleye konu edilen gazete ilanlarının içerikleri, ilanlarla topluma yapılan çağrılardaki duygu, düşünce ve dilekleri yansıtan ifade biçimleri, ölen kişi ve sosyal çevresinin ilişkilenmeleri, ölüm ve inançlara özgü cenaze, defin, ritüel ve törenlere dair kültürel referanslar gibi döneme özgü toplumsal ve kültürel kullanımları ortaya koymuştur.

Öte yandan, aynı kişinin ölümünün birden fazla mecrada haberini almak, dahası eş zamanda verilen ilanlarla daha fazla tanıdık kişinin öldüğünü öğrenmek, haberi alanların ölen tek kişinin ölümüne odaklanmak yerine aynı odağı her birine dağıtmaya neden olması da söz konusudur. Bu durum da ölümün gündelik yaşamda sıradanlaşmasını pekiştirebilir. Özetle ölümün duyurulması olgusuna yönelik yaşanan gelişme ve değişmelerin, ölüme atfedilen değer ve anlamlarda ve ölümün kavranma biçimlerinde hangi etkileri yarattığı ve söz konusu sıradanlaşmanın nasıl gerçekleştiğinin derinlikli analizi ise ancak kayıp yakınlarıyla yapılacak yeni araştırmalarla ortaya çıkabilecektir.

Bu araştırma, yarattığı ölümcül etkilerle Türkiye Cumhuriyeti tarihine damga vuran Covid-19 pandemisini, toplumsal ve kültürel anlamda yansıtan önemli araçlardan biri olan ölüm ilanları aracılığıyla tarihe taşımaktadır. Verilen ilanlarda, pandeminin etkilerini azaltmak üzere yetkililerin yaptıkları çağrılar karşılık bulunduğu görülmektedir. İlan verenlerin bu konudaki hassasiyetleri ve çağrıda buldukları toplum üyelerinden beklentileri özellikle ölü gömme törenlerinin kimlerle ve nasıl yapılacağı noktasında ilanlara yansımıştır.

İlanlarda ölüm olgusuna yönelik kavramlarda Arapça hakimiyetinin olduğu sonucuna varılmıştır. İlanların yaygın olarak Müslümanlar tarafından verildiği dikkate alındığında bu tespit anlaşılabilir. İlanlarda pandemi dönemine özgü kimi tıbbi kavramların ise yerel dile yerleştiği gözlenmiştir. İlanlarda ölen kişilerin, geleneksel ve modern dil kullanımlarıyla tanımlandığı görülmüştür. Kullanımı yaygın olan kimi kavramların da etnik, dinsel vb. farklılıkları ortaklaştırdığı ortaya çıkmıştır. İlanlarda ölümden bahsetmeme refleksinin pandemi sürecinde değiştiği, ölüm nedeni ve ölümün gerçekleştiği yer konusunda beyanlarda bulunulduğu saptanmıştır. Hastalıkların sık konuşulduğu pandemi sürecinde ölümün medikalleşmesinin pekiştiği de bulgular arasındadır. Öte yandan, ilanlara yansıyan ifadeler, yaşanan ölümlerin ardından ilan verenler ve ilan muhataplarının, mevcut sosyal ilişkilerini daha iyi olma yolunda yeniden düzenlemeye çalıştıklarını işaret etmiştir.

Kaynakça

Alexandrakis, O. (2001). Medical anthropology: The development of the field. *The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, 9(1), 73-77.

Aygün, Cengiz, S. (2001). “Kimlik inşasında kağıt kentlerin kağıt mezarlıkları”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4 (5), 153-163.

BBC, (2023). *Dünya Sağlık Örgütü: Covid-19 küresel acil durumu sona erdi*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2k804x19ro#:~:text=D%C3%BCnya%20Sa%C4%9Flık%20B1k%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%3A%20Covid%2D19,sona%20erdi%20%2D%20BBC%20News%20T%C3%BCrk%C3%A7e>, (Erişim Tarihi: 06.09.2023)

Canayaz, M. (2022). *Sosyal medyada ölüme yüklenen anlam ve tutumlar: Bir ölüm sosyolojisi çalışması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, D. (2020). Sosyal olarak paylaşılan yas: Aydın Denктаş için paylaşılan başsağlığı mesajları üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 587-613.

Çolak, A. (2014). Ölüm ilanı (Na’y) ile ilgili rivayetler ve güncel uygulamaları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(3), 65-93.

Ergin, Murat (2010). Taking it to the grave: Gender, Cultural capital, and ethnicity in Turkish death announcements. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 60(2), 175-197.

Ergin, M. (2012). Religiosity and the construction of death in Turkish death announcements, 1970–2009. *Death Studies*, 36(3), 270-291.

Ergin, M. (2016). *Türkiye’de ölüm ilanlarının içerik analizi (1950-2009)*. TÜBİTAK 1001 Proje Raporu. Proje No: 113K163.

Güzel, M. (2021). Yazılı basında ölüm ilanlarının eleştirel söylem analizi: Teun A. Van Dijk modeli. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 71.

Kalkan, H. K. (2018). Almanca ve Türkçe ölüm ilanlarındaki örtmece sözlerde ölüm algısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 382-397.

Karahan, F. (2008). *Tür çözümlemesi yönünden ölüm ve başsağlığı ilanlarına yönelik bir inceleme*. XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri 12-13 Mayıs 2006, (Ed. Y. Çotuksöken, N.Yalçın) içinde. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları. s.183-195.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar: 2. Cilt. 7.basım.* (Çev. S. Özge). Yayınodası Yayıncılık.

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Polat, N. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yazılı basınında kişisel ilanlar ve ölüm ilanları, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 40, 87- 100.

Sağır, A. (2012). Toplu merasimlerden belediye hizmetlerine kurumsallaşan ölüm bağlamında bir ölüm sosyolojisi denemesi, *Turkish Studies*, 7(2), 903-925.

Sağır, A. (2013). Modern dünya ve ölüm, *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 213-222.

Sağır, A. ve Canayaz, M. (2022). Bir ölüm sosyolojisi çalışması: Sosyal medyada ölüme yüklenen anlamlar. *Kesit Akademi Dergisi*, 8 (31), 319-349.

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 1, 42 (1), Ö181-Ö198.

Şardağı, E. ve Bayçu, S. (2018). İtibar oluşumunda medyada görünürlük: Bankalar üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(3), 108-122.

T.C. İçişleri Bakanlığı, (2021). *81 il valiliğine kademeli normalleşme tedbirleri genelgesi gönderildi*, <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020). *COVID-19 nedir?* <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, (Erişim Tarihi: 22.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2021). *İlk koronavirüs aşısı sağlık bakanı Fahrettin Koca'ya yapıldı*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,78148/ilk-koronavirus-asisi-saglik-bakani-fahrettin-kocaya-yapildi.html> E.T.: 14.09.2023

T.C.Sağlık Bakanlığı, 2023. *Türkiye Covid-19 tablosu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/>, E.T.: 14.09.2023

TDK, (2022). <https://sozluk.gov.tr/> E.T.: 14.05.2023

Türkel, S. (2016). Soma maden kazası sonrasında verilen başsağlığı ilanları: Nicel ve nitel bir çalışma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 3-24.

Ünal, M. S. (2011). Zamansız ölüm: Geleneksel ve modern toplum karşıtlığında ölümün yeri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(2), 121-133.

Yanık, C. ve Kara, M. (2016). Ölü bedenler üzerinden sosyal kimliğin ifşasında belediyelerin sanal mezarlıkları. *Mukaddime*, 7(1), 157-178.

CNNTÜRK, 2020. *Türkiye’de ilk koronavirüs vakasına bakan Prof. Dr. Cemil Taşcıoğlu hayatını kaybetti*, <https://www.youtube.com/watch?v=2CzmqQcoK4> E.T.: 12.09.2023.

Ek 1: Analiz Yapılan Ölüm İlanlarında Yer Alan Pandemi İçerikli İfadeler

14-31 Ocak 2021

Pandemi sebebiyle kısıtlı sayıda tutulan tören aile arasında yapılacaktır.

Defin, pandemi kuralları gereği aile ve yakınları arasında yapılacaktır.

Bulduğumuz dönem nedeniyle, taziye ziyaretlerinin yapılmaması önemle rica olunur.

Tören, Covid-19 tedbirleri doğrultusunda güncel kısıtlamalarla gerçekleştirilecektir.

01-28 Şubat 2021

Pandemiden dolayı katılım gerçekleşmese de arzu edenler ormanamama.com adresinden Ayşe Ertürk adına bağışta bulunabilirler.

Merhumun cenazesi pandemi koşulları nedeniyle 19 Şubat 2021 Cuma günü (bugün) saat 13:30'da Şakirin Cami'nden kaldırılarak Karacaahmet Mezarlığı'nda aile kabristanına defnedilecektir.

Cenazesi 25.02.2021 Perşembe günü pandemi kuralları çerçevesinde yalnız yakın aile fertlerinin katılımı ile Ümraniye Kocatepe Mezarlığı'nda toprağa verilecektir.

Covid-19 nedeniyle kaybetmenin derin üzüntüsü içerisindeyiz.

Pandemiden dolayı taziye kabulü iptal edilmiştir.

Pandemi nedeniyle taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi ve çelenk yerine hayır kurumlarına bağışta bulunulması rica olunur.

01-31 Mart 2021

Pandemi nedeniyle taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur.

Pandemi sebebiyle törene katılım kısıtlıdır.

Pandemi koşulları sebebiyle dün defnettığımız çok değerli Oktayımız için dualarını ve üzüntülerini ileten acımızı paylaşan tüm dostlarımıza minnettarız.

Almanya'da Covid sebebiyle Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Pandemi nedeni ile taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur.

Pandemi sebebiyle taziyelerin uzaktan iletilmesi konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur.

Pandemi nedeniyle taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur.

Cenaze merasimi 10 Mart 2021 Çarşamba günü Ulus Musevi mezarlığında sadece ailesinin katılımıyla gerçekleştirilecektir. Pandemi nedeni ile taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi rica olunur.

Merhumun cenazesi salgın koşullarında kısıtlı katılımı ile defnedilecektir.

Pandemi sebebiyle taziye kabul edilmeyecektir.

Pandemi nedeniyle cenaze törenine ve eve uzaktan dualar ile iştirak edilmesini sevenlerinden özellikle rica ederiz.

01-30 Nisan 2021

13 Nisan 2021 Salı günü pandemi koşulları nedeniyle cenazesi cemaat katılımı olmadan Zincirlikuyu Camii'nden kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilecektir.

Covid19 hastalığı sebebiyle kaybettiğimizi derin bir üzüntüyle bildiririz.

Covid19 nedeniyle cenazeye katılım sınırlı olacaktır.

Cenazesi Covid-19 önlemleri çerçevesinde Merkez Efendi Mezarlığı'nda Aile Kabristanı'na defnedilecektir.

01-31 Mayıs 2021

Pandemi kurallarına göre kılınacak öğle namazına takiben Doğanay Mezarlığı'na defnedilecektir.

Pandemi koşulları çerçevesinde Aile mezarlığına defnedilecektir.

Covid-19 nedeniyle kaybetmiş olmanın derin üzüntüsü içindeyiz.

Plazma bulunması sürecinde destek verenlere teşekkürler. (Covid-19 tedavi süreci olarak)

Kısıtlama sebebiyle cenaze ailesinin katılımıyla Karacaahmet Kabristanı'na defnedilmiştir.

Pandemi dolayısıyla cenazeye aile dışında katılım mümkün olmayacaktır

01-30 Haziran 2021

Merhume annemizin cenaze merasimi, Covid sınırlamaları kapsamında yalnızca 1.derece yakınlarıyla yapılmıştır.

Pandemi nedeniyle taziye konusunda hassasiyet gösterilmesi ve çelenk yerine hayır kurumlarına bağışta bulunulması rica olunur.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.